

pod red. M. Harasimuik, D. Kociuba, P. Dymmel
Lublin, 2007

PLANY I WIDOKI LUBLINA XVII-XXI WIEK

SPIS TREŚCI

Przedmowa

Prezydent Miasta Lublin
Adam Wasilewski

Wstęp

Komitet Edytorski

Plany miast i ich rola w życiu codziennym dawniej i dziś

Marian Harasimiuk

I. Rozwój Lublina na przestrzeni wieków

Rozwój przestrzenny i funkcjonalny Lublina w świetle materiałów kartograficznych i ikonograficznych

Dagmara Kociuba

II. Miasto i jego mieszkańcy od XVII do XX wieku

Lublin przed i po „potopie”

Henryk Gmiterek

„Miasto wolne i wydziałowe Rzeczypospolitej...” Lublin w XVIII stuleciu

Henryk Gmiterek

„Miasto nieujarzmione”. Lublin w epoce zaborów 1795-1918

Wiesław Śladkowski

W międzywojennym dwudziestoleciu

Tadeusz Radzik

III Plany i widoki Lublina w zbiorach archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych

Plany Lublina w zasobach archiwalnych

Piotr Dymmel

Zbiory kartograficzne Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego

Zdzisław Bieleń

Zbiory kartograficzne w Muzeum Lubelskim w Lublinie

Grażyna Jakimińska, Zygmunt Nasalski

IV. Charakterystyka kartograficzna planów i widoków

Kartografia miejska — rozwój, przemiany i techniki

Kamil Nieścioruk

Analiza treści i okoliczności powstania planów i widoków Lublina

Dagmara Kociuba

Autorzy i wydawcy planów i widoków Lublina

Zdzisław Bieleń, Grażyna Jakimińska, Zygmunt Nasalski, Alina Niedziałomska

Katalog publikowanych planów i widoków Lublina

Alina Niedziałomska

Summaries

Translated by *Jerzy Adamko*

Przedmowa

Przemierzając ulice Lublina, szczególnie nocą, gdy światła lamp wydobywają tajemniczą urodę starych kamieniczek i nowoczesnych budowli, a górujące nad miastem - zamek oraz wieże bram i kościołów - wyznaczają punkty orientacyjne uśpionego miasta, podziwiamy jego piękno i harmonię. Zastanawiamy się nad upływem czasu i myślimy, ile go musiało minąć, żeby można było zobaczyć to, na co patrzymy teraz. Sycimy oczy pięknem krajobrazu miejskiego, wzbudza nasz zachwyt ukształtowanie terenu, na którym rozsiadło się miasto, podziwiamy różnorodność architektury otoczonej zielenią parków i ogrodów.

Uroda miasta to w znacznej mierze efekt wysiłku ludzi i ich pomysłów zrealizowanych zgodnie z wytyczonymi zamierzeniami i planami, które są wpisane w żywy krajobraz. Dzieło takie powstaje przez setki lat, a jedną z form utrwalania jego tworzenia się jest zapis kartograficzny. To dzięki planom i mapom możemy prześledzić etapy przestrzennego rozrastania się siedlisk cywilizacji. Dokumenty te skłaniają do refleksji nad upływem czasu, który przekracza horyzont życia człowieka i jest mierzony pokoleniami.

Z dużą satysfakcją przyjąłem inicjatywę uczczenia jubileuszu 690-lecia lokacji Lublina na prawie magdeburskim przez zgromadzenie i wydanie planów naszego miasta, które przetrwały w archiwach i prywatnych zbiorach. Z satysfakcją tym większą, że autorami monografii są „ludzie Lublina” - wybitni znawcy tej tematyki. Powstało dzieło, które poprzez plany i widoki, a także w sposób opisowy poprzez teksty popularnonaukowe przedstawia historię naszego grodu.

Po lekturach innych lubelskich publikacji wydaje nam się, że już o mieście wiemy wiele, tymczasem każda następna otwiera nowe, jeszcze nieznane karty. Tak też jest z Planami i widokami Lublina. Otrzymujemy wiedzę, która pozwala uporządkować spojrzenie na rozwój miasta - nie tylko urbanistyczny, ale też społeczny i ekonomiczny.

Porównując plany Lublina z różnych lat na przestrzeni wieków, widzimy na nich piętno historii: zabory, wojny, kieski żywiołowe. Analizując zgromadzone materiały - myślimy o mieszkańcach, o tym, jak tworzyli i rozbudowali swoje miasto, o ich dniach świątecznych i życiu codziennym, o tym jakie przekazywali swoim następcom doświadczenia i miłość do miejsca, w którym żyli, bo dzięki tej tradycji zrodził się nasz lubelski patriotyzm.

Genius loci czyli „duch miejsca” kojarzy się prawie każdemu z nas z innym fragmentem Lublina. Zapewne większość zapytana o serce Lublina wskazałaby Stare Miasto. Tak najprawdopodobniej brzmiałaby odpowiedź osób wypowiadających się na lubelskich ulicach. Kiedy jednak lublinianin znajdzie się daleko od ojczystego domu, ten genius loci obejmuje już całe miasto, bo jest to nasze wspólne miejsce na ziemi.

Naturalne jest, że miasto się zmienia, bo jest żywym organizmem. Jest piękne, ale może być jeszcze piękniejsze i bardziej przyjazne. Wiem, że za kilka bądź kilkanaście lat Lublin zmieni swoje

oblicze. Bogatszy o kolejne ulice, nowe obiekty przemysłowe, kulturalne i sportowe znów skoryguje istniejące plany o dorobek naszego pokolenia.

Naukowcy i publicyści opisujący te przeobrażenia uwzględnią w swych komentarzach nasz wkład w rozwój miasta. W ten sposób zostanie zrealizowana odwieczna tęsknota każdego człowieka za non omnis moriar, za pozostawieniem po sobie śladu na ziemi.

My zaś, mieszkańcy, spełnijmy swoją emocjonalną powinność i przekazmy naszym dzieciom przywiązanie i miłość do naszego Lublina.

Adam Wasilewski
Prezydent Miasta Lublin

Wstęp

Jesienią 2004 roku w gabinecie dyrektora Archiwum Państwowego w Lublinie, Piotra Dymmela, w trakcie rozmów o możliwościach wykorzystania bogatych zbiorów kartograficznych archiwum do prac magisterskich i doktorskich przygotowywanych w Instytucie Nauk o Ziemi Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej padło zdanie: „a może wzorem wielu miast europejskich opublikować zbiór planów i widoków Lublina, zbliża się przecież doskonała okazja - w roku 2007 będziemy obchodzili w naszym mieście 690. rocznicę otrzymania przez Lublin przywileju lokacyjnego, który tworzył prawne i ekonomiczne podstawy jego organizacji i rozwoju wzorowane na prawie magdeburskim”. I tak to się zaczęło! Wystarczyło kilka telefonów, by zgromadzić grono ludzi związanych z miastem, z jego historią i dniem teraźniejszym, reprezentujących ważne instytucje, których statutowym obowiązkiem jest dbałość o zachowanie dziedzictwa historycznego i kulturowego oraz jego popularyzację. Trzeba tu wymienić w pierwszej kolejności Archiwum Państwowe w Lublinie i Muzeum Lubelskie, ale również Wojewódzką Bibliotekę Publiczną im. Hieronima Łopacińskiego, Muzeum Wsi Lubelskiej i Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Pierwsze organizacyjne spotkanie Komitetu Edytorskiego odbyło się w listopadzie 2005 roku.

Już wstępne rozeznanie zasobów archiwalnych pokazało nam, że będziemy musieli przyjąć jakieś kryteria selekcji bardzo bogatych zbiorów kartograficznych i ikonograficznych. W toku dyskusji w zespole edytorskim, który urósł do kilkunastu osób, padały różne propozycje, z których wyłaniał się stopniowo kształt Teki z reprodukcjami planów, widoków i zdjęć lotniczych, obejmujących ponad 350 lat historii miasta - od najstarszego, zachowanego we fragmencie planu Lublina z połowy XVII wieku po zdjęcie lotnicze współczesnego miasta. Uznaliśmy też, że Tekę powinny tworzyć reprodukcje planów i widoków całego miasta, mimo iż w zbiorach archiwalnych znajduje się wiele ciekawych, wartościowych i pięknych w sensie graficznym materiałów obejmujących poszczególne dzielnice, folwarki na obrzeżach miasta, zespoły budynków czy też projekty budowy infrastruktury miejskiej z różnych okresów jego historii. Jeżeli będzie zainteresowanie naszym wydawnictwem wśród mieszkańców Lublina, wówczas rozważymy możliwość kontynuacji prac nad kolejną teką.

Aby uzyskać pełniejszy obraz miasta, Tekę z materiałami kartograficznymi postanowiliśmy wzbogacić o słowo pisane - historię planów i widoków, notki o ich autorach i wydawcach, ale także wiadomości o życiu mieszkańców Koziego Grodu i jego rozwoju w okresach, z których pochodzą publikowane w Tece plany i widoki.

Taką koncepcję wydawnictwa przedstawiliśmy Prezydentowi Miasta Lublin - Panu Andrzejowi Pruszkowskiemu. Spotkaliśmy się z bardzo życzliwym przyjęciem i zgodą na objęcie przez Pana Prezydenta patronatu nad tym trudnym, złożonym przedsięwzięciem. Patronat medialny należy do dziennika „Kurier Lubelski”, sięgającego swymi korzeniami do XIX wieku.

Oddział Miejski Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego zgodził się być

formalnym wydawcą Teki. Do współpracy zaprosiliśmy też Wydawnictwo Reklamowe Bałdyga mające na swym koncie wiele interesujących projektów graficznych i edytorskich.

Rozpoczęła się trudna i wnikliwa praca nad przygotowaniem materiałów do reprodukcji, w wielu przypadkach niezbędne okazały się prace konserwatorskie, bo niektóre z planów były w opłakanym stanie. Trwały też poszukiwania planów w innych instytucjach, także spoza naszego regionu.

W wyniku wyborów samorządowych jesienią 2006 roku zmieniły się władze miasta. Urząd Prezydenta Miasta Lublin objął Pan dr inż. Adam Wasilewski. Z wielkim zainteresowaniem przyjął prezentację naszego przedsięwzięcia i podtrzymał decyzję swego poprzednika o patronacie Prezydenta Miasta nad edycją Teki. Zadeklarował też niezbędną pomoc ze strony władz miasta w prowadzeniu dalszych prac edytorskich.

Wydawnictwo złożone z 24 planów Lublina, 5 widoków i 2 zdjęć lotniczych oraz opracowania książkowego oferujemy naszemu miastu - Lublinowi, z którym każdy z członków Komitetu Edytorskiego jest związany historią swej rodziny, umiłowaniem miasta i troską o jego dalszy rozwój.

Teka nie mogłaby się ukazać bez wsparcia finansowego ze strony wielu instytucji i przedsiębiorstw. Są wśród nich firmy związane z Lublinem od dziesiątków lat, które odegrały znaczącą rolę w jego rozwoju, ale są też młode - powstałe w ostatnich kilkunastu latach, dla których Lublin stał się dobrym miejscem do realizacji nowych przedsięwzięć. Wszystkim sponsorom wyszczególnionym na specjalnej honorowej wkładce będącej integralną częścią Teki składamy nasze najlepsze podziękowania i wyrazy uznania za zrozumienie oraz aktywne włączenie się do dzieła ochrony i popularyzacji naszego dziedzictwa kulturowego i historycznego.

Spodziewamy się życzliwego przyjęcia Teki - *Plany i widoki Lublina* - przez mieszkańców naszego miasta.

Komitet Edytorski

Plany Lublina w zasobach archiwalnych

Piotr Dymmel

Materiały pozwalające poznać obraz kartograficzny Lublina nie stanowią dziś zwartego zbioru przechowywanego w jednym miejscu. Ze względu na swoje funkcje, czas i okoliczności powstania, a także postać fizyczną są rozproszone zarówno w sensie przestrzennym, jak i instytucjonalnym. Znakomita większość znajduje się w zbiorach na terenie Polski, ale znane nieliczne przykłady świadczą także o ich obecności poza granicami naszego kraju. Na marginesie należy dodać, że dotychczasowy stan zinwentaryzowania lubelskich planów trudno uznać za kompletny, stąd też pilnym zadaniem jest ich pełne rozpoznanie i opisanie. Z tego, co już jednak wiadomo, nie może budzić zdziwienia fakt, że najwięcej znajduje się ich oczywiście w samym Lublinie, a więc mieście, którego one dotyczą, chociaż licznie reprezentowane są także w zbiorach archiwalnych w Radomiu i Warszawie. Zabytki kartograficzne o historycznej wartości znaleźć dziś można, choć nie w jednakowo bogatym zakresie, w archiwach, bibliotekach i muzeach — instytucjach stojących na straży dziedzictwa przeszłości. Należy jednak pamiętać, że ważną część dorobku kartograficznego Lublina stanowią także plany o bieżącym znaczeniu, będące na wyposażeniu między innymi urzędów geodezyjnych i pracowni urbanistycznych. Ten ogólny obraz rzeczywistych i potencjalnych przechowywaczy planów naszego miasta warto uzupełnić o właścicieli prywatnych — przygodnych posiadaczy i kolekcjonerów, chociaż skalę tego zjawiska trudno ocenić.

Z uwagi na technikę sporządzania plany można ogólnie podzielić na rękopiśmienne i drukowane. Cechą charakterystyczną tych drugich, podobnie jak wszystkich innych druków, jest wieloegzemplarzowość produkcji, a w konsekwencji możliwość ich zachowania w wielu niezależnych od siebie miejscach, między innymi bibliotekach, muzeach, zbiorach prywatnych i oczywiście w archiwach. Inaczej jest z planami rękopiśmiennymi, które są zabytkami z reguły wykonanymi w jednym egzemplarzu, a więc w jakimś sensie niepowtarzalnymi. Nawet sporządzane z nich kopie też są egzemplarzami o odrębnych cechach zewnętrznych i wewnętrznych. W niniejszym przeglądzie uwaga zostanie skoncentrowana na zabytkach rękopiśmiennych, które należą do typowych materiałów archiwalnych.

Spośród wszystkich instytucji najwięcej planów Lublina zachowało się w archiwach państwowych w Polsce. Sytuacja ta jest głównie wynikiem urzędowego charakteru tych materiałów, które od początku XIX wieku były tworzone dla potrzeb władz i urzędów państwowych oraz samorządowych w ramach pełnionych przez nie funkcji. Powstawały one przy okazji dokumentowania różnych czynności, związanych między innymi ze zmianami własnościowymi, projektowaniem budowlanym, planowaniem urbanistycznym i zagospodarowaniem przestrzennym. Z czasem, po utracie ich bieżącego znaczenia, razem z innymi aktami swych twórców, były przekazywane do archiwów, gdzie do dziś dnia są pieczołowicie przechowywane.

Dziś można zidentyfikować około 30 rękopiśmiennych planów przechowywanych w archiwach, przedstawiających całą przestrzeń Lublina. Pochodzą one z okresu prawie dwóch stuleci, od końca XVIII do połowy XX wieku.

Największy zbiór zabytków kartograficznych przedstawiających obszar Lublina posiada Archiwum Państwowe w Lublinie. Okoliczności, w jakich plany te wpływały do archiwum, trudno dziś ustalić. Zapewne tworzenie tego zbioru nie stanowi jakiegoś osobnego rozdziału w historii archiwum, jego początki i narastanie były w znacznym stopniu związane z dziejami całego zasobu kartograficznego. Poszczególne zabytki przeważnie stopniowo trafiały do zasobu archiwalnego większymi partiami kartografików osobno lub razem z materiałem aktowym. Wyodrębnianie się zasobu kartograficznego lubelskiego archiwum sięga pierwszych lat jego istnienia, już w 1918 roku, gdy rozpoczynało ono swoją działalność, posiadało 47 różnych planów. Plany Lublina znajdowały się w przejętej spuściźnie po urzędach rosyjskich, zwłaszcza Wydziałach: Budowlanym, Administracyjnym i sporadycznie Skarbowym Rządu Gubernialnego Lubelskiego. Dość szybko zasób kartograficzny powiększał się, cztery lata później, w 1922 roku liczył on już 328 jednostek, wśród których znajdowały się plany Lublina oraz innych miejscowości Lubelszczyzny, a także plany zabudowań, dóbr, lasów, dróg, kolei i mostów z tego terenu. Najwięcej planów Lublina zostało przekazanych przez urzędy administracji lokalnej. W okresie międzywojennym Urząd Wojewódzki Lubelski kilkakrotnie przekazywał do archiwum różne plany, większą ich liczbę dostarczył także Okręgowy Urząd Ziemski. W tym czasie zdarzały się także drobniejsze nabytki, związane z działalnością jednej instytucji. W 1927 roku jeden fascykuł akt i planów został przekazany przez zarząd szpitala Świętego Wincentego à Paulo w Lublinie.

Pewna część map i planów trafiła do archiwum w czasie okupacji niemieckiej. W związku z likwidacją administracji polskiej przejęto kolejne akta Urzędu Wojewódzkiego Lubelskiego, w tym prawdopodobnie plany rękopiśmienne Wydziału Komunikacyjno-Budowlanego i Wydziału Rolnictwa i Reform Rolnych.

Po wojnie do archiwum większa partia luźnych planów Lublina została przejęta dwukrotnie z Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Lublinie, raz w roku 1957 z Działu Geodezyjnego i ponownie w roku 1963 z Miejskiej Pracowni Geodezyjnej. Przekazano plany starsze, w większości z XIX wieku, które nie miały już praktycznego znaczenia przy bieżących pracach geodezyjnych. Wśród nich znajdowało się kilka planów całego miasta, między innymi kopia z 1802 roku planu Komisji *Boni Ordinis* z 1783 roku oraz sporządzona w 1884 roku kopia planu Lublina Ziółkowskiego z 1827 roku, a także teka planów sytuacyjnych różnych posesji z końca XIX i początku XX wieku.

Obecnie plany Lublina są przechowywane w kilku zespołach. Podstawowy ich zbiór, liczący ponad 300 jednostek, nazwany *Plany miasta Lublina* jest częścią zespołu *Akta miasta Lublina* (nr 22). Powstał on stopniowo w wyniku napływu do archiwum luźnych planów, ale także wskutek ich wyjmowania z akt i nadawania im charakteru osobnych jednostek. Poważna część planów miejskich jest jednak nadal fizycznie związana z aktami z XIX i XX wieku, przynależąc do kilku

zespołów archiwalnych. Najwięcej znajduje się w zespole *Akta miasta Lublina* w różnych jego seriach chronologicznych pokrywających okres od 1809 do 1950 roku. Nieco mniej posiadają ich akta władz wojewódzkich i gubernialnych - Komisji Województwa Lubelskiego czy wspomnianego już Rządu Gubernialnego z lat 1874-1915.

Przechowywane w archiwum plany miasta Lublina nie należą do najstarszych zabytków kartografii lubelskiej, najwcześniejsze pochodzą dopiero z końca XVIII wieku, najmłodsze powstały w latach 40. ubiegłego stulecia (ostatni w 1947). Najwięcej ich zostało sporządzonych w XIX wieku. Zachowane plany przedstawiają obraz kartograficzny całego miasta w jego historycznym rozwoju przestrzennym. Obejmują zróżnicowany obszar, część z nich przedstawia miasto w całej zajmowanej przestrzeni, inne pokazują jedynie mniejsze lub większe fragmenty miasta, w końcu są też takie, które dotyczą wsi i osiedli włączonych później w granice Lublina. Są one także zróżnicowane tematycznie, występują plany sytuacyjne i profile placów, ulic, dróg, mostów, plany sytuacyjne nieruchomości i plany architektoniczne budynków różnego przeznaczenia (m.in. rządowe, użyteczności publicznej, sakralne, przemysłowe i mieszkalne).

Pod względem liczbowym poszczególne typy planów rękopiśmiennych w zbiorze *Plany miasta Lublina* są reprezentowane nierównomiernie. Całą przestrzeń miasta pokazuje ponad 20 planów, dwukrotnie więcej mają ich dzielnice, przedmieścia i poszczególne części Lublina, z kolei około 30 zabytków obejmuje parki, place, ulice, drogi i mosty. Najwięcej, bo aż około 200, stanowią plany nieruchomości, posesji oraz gmachów i budynków. Ten statystyczny obraz uzupełniają zabytki kartograficzne zachowane w zespołach aktowych. Plany całego Lublina wzbogaca pięć obiektów z *Akt miasta Lublina*, także w tym i w innych wspomnianych już wyżej zespołach napotkać można blisko 30 kartografików obejmujących części miasta lub budynki.

Treściowo najstarszym planem przedstawiającym obszar całego miasta jest mapa w wersji niemieckiej zatytułowana *Mappa der ganzen königl. Stadt Lublin samt allen Gässen, Vorstädten, Jurisdiktionen* [- -] sporządzona w 1783 roku przez Stanisława Jana Nepomucena Łęckiego, geometrę przysięgłego Trybunału Koronnego Lubelskiego. Niestety plan nie zachował się w archiwum w oryginale, znany jest z trzech kopii lub raczej przeróbek powstałych w różnym czasie. Najstarsza została wykonana przez geometrę Jana Kierłowicza w 1802 roku, jest dużych rozmiarów 228,6 x 181 cm, w skali 1:2250 i wielobarwna (Plany miasta Lublina, sygn. 2 — dalej cyt. PmL). W 1852 roku pomniejszoną kopię planu Kierłowicza w skali 1:5000 sporządził Feliks Bieczyński, nadając jej polski tytuł *Mappa całego miasta Lublina z wszystkimi ulicami, przedmieściami, jurydykami* [- -] (PmL, sygn. 3). Posiada wymiary 123,8 x 91 cm, wielobarwna, kolorowana akwarelą. Trzeci egzemplarz zatytułowany jak pierwowzór *Mappa der ganzen königl. Stadt Lublin* [--] powstał dopiero w 1941 roku. Przejęcie przez niemieckie władze wojskowe planu Kierłowicza spowodowało potrzebę jego ponownego skopiowania. Pracę tę wykonał inżynier Mieczysław Pawlak, tworząc kopię „jak najbardziej zbliżoną do oryginału”. Plan został sporządzony w sześciu sklejonych ze sobą arkuszach, odrysowany tuszem i pokolorowany akwarelą, zachowuje skalę 1:5000, język napisów i treść pierwowzoru (PmL, sygn. 1).

Chronologicznie drugim planem przechowywanym w lubelskim archiwum, przedstawiającym całą przestrzeń Lublina, jest praca mierniczego Wawrzyńca Ziółkowskiego wykonana w 1827 roku. Podobnie jak plan Łęckiego nie zachował się w oryginale, lecz w kopii i kilku przeróbkach, stąd o jego umieszczeniu w tym miejscu decyduje znajomość treści, a nie fizycznie zachowany pierwotny obiekt. Znany jest przede wszystkim z kopii, zatytułowanej *KOPIA PLANA GORODA LÛBLINA*, sporządzonej na mocy reskryptu Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z 1847 roku przez Konstantego Pelletiera (PmL, sygn. 9). Dużych rozmiarów (198,5 x 115 cm), w skali 1:2250, rysowany tuszem i kolorowany akwarelą. Autorstwo tego egzemplarza niesłusznie przypisywane jest M. Jarzyńskiemu, który dopisał tylko w 1884 roku adnotację uwierzytelniającą. Plan Pelletiera był często wykorzystywany, o czym świadczą liczne urzędowe adnotacje i niestety zły stan zachowania. Z tego ostatniego zapewne powodu w 1959 roku znany lubelski rysownik Ryszard Jaruga sporządził z niego odrys, zachowany w formie światłoczułej kopii (PmL, sygn. 317, dawna sygn. 9a).

W ciągu kilku dziesięcioleci aż do początku XX wieku często korzystano z planu Ziółkowskiego lub może tylko z kopii Pelletiera, biorąc je za podstawę nowych prac kartograficznych. Prace te niekiedy opisywane są jako kopie planu z 1827 roku, jednak w rzeczywistości są to zupełnie nowe plany o innej treści i formie. Być może wspólny był podkład, ale i on często ulegał znacznej modyfikacji i aktualizacji. Z kartografików, które powołują się na plan z 1827 roku zachowały się trzy przeróbki. Dwa z nich wyszły spod ręki Wacława Orłowskiego w 1899 roku. Jeden zatytułowany *Plan gubernskavo goroda Lublina* pokazuje podział miasta na 30 okręgów sanitarnych (PmL, sygn. 10) — dużych rozmiarów (123,5 x 92 cm), w skali 1:4200, rysowany tuszem i kolorowany akwarelą. Drugi o identycznym tytule jest o połowę mniejszy (56,5 x 44 cm) i w tej samej skali 1:4200 —jednobarwny, rysowany tuszem, kolorem są zaznaczone tylko granice miasta (Akta miasta Lublina 1874-1915, 6151 s.57 — dalej AmL). Ostatni plan z tej grupy sporządził w 1908 roku Mieczysław Stelmasiewicz. Ma podobny tytuł do poprzednich *Plan gubernskavo Goroda Lûblina* z istotnym uzupełnieniem wskazującym na jego treść z *ukazaniem rospolożeni Aptek i skladov Aptečných v gorode* (PmL, sygn. 11) — duży rozmiarami (114x86 cm) i skalą 1:4200, wielobarwny.

Trzy kolejne plany łączy wspólne pochodzenie od niezachowanego w oryginale planu Lublina z 1829 roku, na który się one powołują. O tym ostatnim planie wiadomo z późniejszych adnotacji, że był litografowany z planu wykonanego przez inżyniera województwa lubelskiego, zapewne też w 1829 roku. Czym były plany Lublina z tego roku — pytanie to wymaga dopiero wyjaśnienia. Wspomniane trzy zachowane plany mają ten sam tytuł—*Plan miasta Lublina*, a przede wszystkim te samą treść związaną z zabytkami miasta. Zostały one objaśnione w legendzie nazwanej *Celniejsze budowy w Lublinie*. Pierwszy zachowany egzemplarz został wykonany czarnym tuszem odręcznie w skali 1:10 000 i wymiarach 54,5 x 44 cm (PmL, sygn. 6). Zamieszczona na nim informacja „Monografia Lublina Tom II [Litografow. W. Czempiński] w Lublinie 1879" pozwala datować go na 1879 rok, a jednocześnie wiązać jego powstanie z przygotowaniem do druku II tomu *Monografii Lublina* Władysława K. Zielińskiego, która zresztą nigdy się nie ukazała. Drugi

egzemplarz, wykonany techniką litografii, jednobarwny o wymiarach 51,5 x 39 i skali 1:8300 był przypisywany K. Kozłowskiemu i J. Starowiejskiemu. W rzeczywistości litografował go J. Starowski. Od tego planu należy odróżnić trzeci zachowany egzemplarz, który jest odciskiem „z planu litografowanego z roku 1829”, a przerysował go K. F. Kozłowski, „sierż[ant] z D.O.K. II Lublin” (PmL, sygn. 318, dawna sygn. 7a). Przynależność autora do Dowództwa Korpusu Okręgu II Lublin wskazuje, że dotychczas niedatowany plan powstał w okresie międzywojennym.

Oryginalne plany z drugiej połowy XIX wieku otwiera praca inżyniera F. Bieczyńskiego *Miasto Lublin z projektem usunięcia głównych przyczyn zanieczyszczających w nim powietrze* (PmL, sygn.4). Plan wykonany w 1852 roku o znacznych wymiarach 103x 161 cm i dużej skali (1:1500), wielobarwny. Uwagę zwraca jego branżowy, a nie ogólny, charakter.

Kolejne dwa zabytki mają identyczne tytuły *PLAN GORODA LUBLINA* i podobną treść, przedstawiają głównie charakter zabudowań w mieście. Oznaczają je według funkcji, na przykład skarbowe, miejskie, wojskowe, ale też odpowiednio do materiału — prywatne murowane, prywatne drewniane. Starszy, wykonany w 1870 roku przez architekta powiatu lubelskiego Ceglińskiego, o wymiarach 138 x 81 cm i skali 1:3000, został narysowany ołówkiem i pokolorowany akwarelą (PmL, sygn. 5). Późniejszy nieco większych rozmiarów (131,4 x 113 cm) i w skali 1:2500, został wykonany tuszem i barwiony akwarelą (PmL, sygn. 8). Być może od darczyńcy, prof. Aleksandra Kosowskiego, pochodzi dopisana, ale dotychczas niezweryfikowana, informacja, że powstał on po 1876 a przed 1886 rokiem.

Z tego czasu pochodzi też litografowany przez B. Sławoszewskiego w Warszawie *Plan M. LUBLINA*, sporządzony przez inżyniera A. L. Suligowskiego (AmL 1874-1915, 6363 s. 5). Z podanej informacji wynika, że powstał według planu regulacyjnego z 1874 roku, a w 1877 roku został „dopełniony”. Wykorzystano go w pracach nad projektami dróg na przedmieściu Piaski i stąd został dołączony do akt sprawy. Jednobarwny, tylko niektóre drogi zaznaczone kolorem, o rozmiarach 46 x 36 cm i skali 1:8400.

Ostatnim dziewiętnastowiecznym planem z lubelskiego archiwum jest *Plan g. Lublina s podrazděleniem na časti pristavov i učastki stražnikov (okolotki)*, (PmL, sygn. 309, dawna sygn. 9b). Plan został wykonany w 1892 roku przez inżyniera powiatu chełmskiego L. L. Tosia pod kierunkiem lubelskiego policmajstra i naczelnika straży ziemskiej Aleksandra G. Niechoroszkowa. Udział tego drugiego jest tu zrozumiały ze względu na charakter planu, który przedstawia podział miasta na policyjne okręgi i cyrkule. Zaznaczono też ważniejsze budynki i urzędy. Wykonany tuszem i pokolorowany akwarelą, o wymiarach 61 x 44,7 cm, w skali 1:8400.

Z kolei ostatnim planem Lublina wykonanym przez władze rosyjskie jest pochodzący z lat 1912-1914 *Plan prigorodskich městnostej predpolagaemych kprisoedineniũ k gorodu Lüblinu* (PmL, sygn. 12). Pracę nad nim w 1912 roku rozpoczął przysięgły geometra Mieczysław Stelmasiewicz, a po jego śmierci dokończył w 1914 roku K. Tomorowicz. Plan, zgodnie z tytułem, przedstawia Lublin i okoliczne tereny planowane do włączenia w jego granice. Oznacza aktualne

granice miasta i grunty według stanu własności. Zapowiada projekty związane z powiększeniem obszaru Lublina, które z uwagi na wybuch wojny i zmiany państwowości po pierwszej wojnie światowej były realizowane już w innej rzeczywistości politycznej. Plan ma wyjątkowo duże rozmiary (197 x 180 cm), wykonany w skali 1:2500, został narysowany tuszem i pokolorowany akwarelą.

W okresie międzywojennym Lublin przechodził proces powiększania obszaru miasta i modernizacji infrastruktury komunikacyjnej. W tym czasie powstało wiele planów, które dotyczyły realizacji kolejnych projektów w tym zakresie. Powstały one w większości w Wydziale Budownictwa Magistratu m. Lublina w postaci kopii światłoczułych lub na kalce.

Pierwszy posiadany w archiwum plan ogólny Lublina powstały po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku treścią nawiązuje do poprzedniego. Jest nim *Orientacyjny plan miejscowości położonych w promieniu 10 kilom. od centrum miasta, zaprojektowanych do włączenia do strefy interesów m. Lublina w związku z reformą rolną*, wykonany przez Oddział Pomiarów Magistratu miasta Lublina w 1926 roku (PmL, sygn. 14). Przedstawia wykaz folwarków i majątków ziemskich planowanych do włączenia do Lublina. Oznacza także te, które w tym czasie znajdowały się już w granicach miasta. Plan o wymiarach 50 x 39,8, w skali 1:75 000, barwny wykonany tuszem i akwarelą. W 1938 roku w Biurze Pomiarów Zarządu Miasta został wykonany plan zatytułowany *LUBLIN* z zaznaczeniem układu działek, o wymiarach 117,5 x 93 cm i skali 1:10 000 (PmL, sygn. 18). Do tej grupy tematycznej zalicza się też *Orientacyjny plan terenów położonych w sferze interesów mieszkaniowych miasta Lublina* powstały około 1938 roku o wymiarach 84 x 72 i skali 1:25 000 (PmL, sygn. 20). Sam, nieznany dziś, oryginalny egzemplarz tego planu powstał już wcześniej, na początku lat 30. Z niego wykonano pewną liczbę odbitek światłoczułych, które wykorzystywano następnie jako podkład do tworzenia innych kartografików. Przykładem może być plan z 1933 roku pod tym samym tytułem, na którym w Wydziale Budownictwa lubelskiego Magistratu kolorem zaznaczono tereny położone w granicach administracyjnych miasta, przylegające do rzek Bystrzycy, Czerniejówki i Czechówki (Urząd Wojewódzki Lubelski, Wydz. Rol. i Ref. Rol. sygn. 332 s. 143).

W okresie międzywojennym przystąpiono do realizacji projektów założenia sieci kanalizacyjnej w Lublinie. W związku z tym amerykańska firma Ulen & Company wykonała w 1926 roku plany kartograficzne tego przedsięwzięcia. Jednym z nich jest *Kanalizacja Miasta Lublina, Plany sieci kanalizacyjnej*— plan, który pokazuje obszar całego miasta, z zaznaczeniem projektowanej kanalizacji (Starostwo m. Lublina, sygn. 167 s. 2 i 4). Wykonany o wymiarach w ramce 64,5 x 77 cm w skali 1:1000 w postaci kopii światłoczułej. W archiwum zachowały się dwa egzemplarze tego planu, nie są one jednak identyczne, bowiem na jednym z nich w czasie drugiej wojny światowej dorysowano przebieg kanalizacji od Nowego Kośminka w pobliże ulicy Garbarskiej.

Spraw komunikacyjnych dotyczy *Plan miasta Lublina z wykazaniem terenów nowoprzylączonych*, na którym zaznaczono drogi podmiejskie (wylotowe) przeznaczone do przebudowy (AmL 1918-1939, 2041). Akta, do których został dołączony, pozwalają go datować na

około 1931 rok (wymiary 76,2 x 78 cm, podziałka 1:10 000). Kolejny jest *Plan wielkiego miasta Lublina* z 1934 roku, na którym zaznaczono nowe nazwy niektórych ulic, wykonany w rozmiarze 70 x 85 cm i skali 1:10 000 (PmL, sygn. 15). Sytuacji komunikacyjnej dotyczy też drukowany w Zakładzie Graficznym Wierzbickiego i S-ki w Warszawie prawdopodobnie około 1934 roku *PLAN WIELKIEGO MIASTA LUBLINA*, opracowany w Biurze Regulacji m. Lublina (PmL, sygn. 16). Dużych rozmiarów (181,5 x 136 cm), wykonany w skali 1:5000. Egzemplarz tego druku został wykorzystany w latach 30. do opracowania projektu ulic na terenach, które zamierzano przyłączyć do miasta. Ich przebieg zaznaczono odręcznie czerwonym kolorem. Jest on świadectwem planowania przemysłanych nowoczesnych rozwiązań komunikacyjnych na przedmieściach Lublina. Swego rodzaju podsumowaniem działań władz miejskich w zakresie kartografowania infrastruktury drogowej jest plan zatytułowany *LUBLIN SCHEMAT UKŁADU KOMUNIKACYJNEGO*, opracowany tuż przed samą wojną w lipcu 1939 roku przez Wydział Budownictwa — Oddział Regulacji Miasta (AmL 1939-1944, sygn. 396 s. 17). W archiwum zachowała się niestety złej jakości światłoczuła kopia. Plan, o wymiarach 115,5 x 99,6 cm i skali 1:10 000, przedstawia układ komunikacyjny w Lublinie z zaznaczeniem różnych rodzajów dróg. Ciekawostką jest zamieszczenie w nim mapy przedstawiającej układ dróg historycznych przechodzących przez teren miasta. Zaznaczono drogi biegnące w określonych okresach —w wiekach XI-XII, następnie XIV i w końcu do XIX stulecia, ale też „drogi zaniechane”.

Nie ma pewności, czy z tym obiektem ma związek inny plan (bez tytułu), na którym przedstawiono przebieg dróg przez Lublin (PmL, sygn. 19). Zaznaczono na nim historyczny układ komunikacyjny od średniowiecza do XIX wieku oraz proponowany przebieg dróg współcześnie. Powstał prawdopodobnie w latach 30. XX wieku (wymiary 84 x 72 cm, podziałka około 1:15 000).

Dość bogaty w produkcję kartograficzną był okres drugiej wojny światowej i okupacji niemieckiej. Dla potrzeb samorządu miejskiego w tamtym czasie został wykonany w Biurze Pomiarów m. Lublina w 1940 roku polskojęzyczny plan Lublina zatytułowany *LUBLIN*, który znany jest z kopii światłoczułych wykorzystywanych do różnych przedsięwzięć kartograficznych (Akta m. Lublina 1939-1944, sygn. 394, dawna sygn. 337). Zachowały się dwa egzemplarze związane z rozpoczętym w 1940 roku programem prac nad szczegółowymi pomiarami miasta. Na planie zostały wyznaczone poszczególne obszary, które planowano pomierzyć w kolejnych latach budżetowych, do 1945 roku włącznie. Plan o wymiarach w ramce 62 x 62 cm i skali 1:15 000.

Kilka planów powstało dla potrzeb urzędów niemieckich. Jednym z pierwszych, zachowanych w lubelskim archiwum, jest plan pod nazwą *LUBLIN* wykonany w formie kopii światłoczułej o wymiarach 83 x 81 cm i skali 1:10 000 (Starostwo m. Lublina 1939-1944, sygn. 166). Został on stworzony na bazie *Plonu Wielkiego Miasta Lublina* z około 1934 roku. Czerwoną kredką zaznaczono na nim drogi łączące wybrane miejsca w mieście o szczególnym znaczeniu dla Niemców. Są oznaczone między innymi: obóz koncentracyjny na Majdanku, getto, dworzec kolejowy. Plan ten był datowany na około 1939 rok. Zapewne wtedy powstał oryginał, z którego wykonano odbitki światłoczułe. Posiadany egzemplarz pochodzi z około 1942 roku, skoro

narysowano na nim drogę do „KGL” — obozu na Majdanku, który zaczął funkcjonować od jesieni 1941 roku, a jednocześnie zaznaczono część zlikwidowanego na wiosnę 1942 roku getta do zburzenia.

Na nieco zmienionym podkładzie w stosunku do poprzedniego obiektu został wykonany plan Lublina zatytułowany *LUBLIN STRASSENNETZPLAN (SCHEMA)*, który powstał w Wydziale Budownictwa Zarządu Lublina i jest niemiecka wersją polskiego planu z 1939 roku (AmL 1939-1944, sygn. 396 s. 13). Powstał prawdopodobnie około 1942 roku, a jego autorem był inżynier Czesław Gawdzik. Plan przedstawia układ komunikacyjny miasta, z zaznaczeniem kolorami różnych rodzajów dróg. Wykonany w formie kopii światłoczułej o wymiarach 93 x 83 cm w skali 1:10 000. Podobnie jak w wersji polskiej zamieszczono dodatkowo mapę przedstawiającą układ dróg historycznych przechodzących przez teren miasta (*Historischer Strassennetzplan*). Różnymi kolorami zaznaczono drogi biegnące w określonych okresach—w wiekach XI-XI I, następnie, XIV i w końcu do XIX stulecia.

Nieznanej proveniencji jest inny plan Lublina, który z okresem okupacji niemieckiej może być łączony przez swój niemieckojęzyczny tytuł *Plan von Lublin*, bowiem pozostałe napisy—nazwy dzielnic i ulic — wykonane są w języku polskim (PmL, sygn. 23). Dotychczas datowany na około 1940 rok, sporych rozmiarów 103x81 cm, sporządzony w skali 1:8400. Plan wykonany czarnym tuszem, kolorem są tylko zaznaczone granice miasta i elementy hydrograficzne. Nie wiadomo, czy jego powstanie ma jakiś związek z tymi elementami, być może mają one wtórny charakter, zwraca jednak uwagę fakt, że zaznaczono na nim stare koryto Bystrzycy w rejonie dzielnicy Tatary. Plan ten powstał na odwrocie kopii światłoczułej, na której wcześniej wykonano inną mapę przedstawiającą Lublin i okolice od strony południowej i zachodniej miasta (PmL, bez sygnatury). Nie ma tytułu, ale występujące nazwy niemieckie wskazują na jego okupacyjną proveniencję. Plan o wymiarach jak poprzedni wykonany w skali 1:25 000 ma oznaczone dzielnice miasta i niektóre zakłady przemysłowe {m.in. cukrownia, cementownia). Kolorem zaznaczono granice miasta, które nie pokrywają się z rzeczywiście wytyczonymi w tym czasie.

Z czasów okupacji niemieckiej pochodzi też plan w postaci światłoczułej kopii zatytułowany *LUBLIN*, o wymiarach 61 x 61 cm i skali 1:15 000 (PmL, sygn. 24). Powstał on na podstawie drukowanego planu Lublina z 1944 roku, któryż kolei jest niemiecką wersją polskiego planu opracowanego przez Biuro Pomiarów m. Lublina w 1940 roku. Z 1944 roku pochodzi też zachowany obiekt. Zaznaczono na nim kolorem rzeki, dorysowano przebieg linii kolejowych, a przede wszystkim oznaczono miejsca, gdzie zorganizowano szpitale wojskowe i inne obiekty o znaczeniu wojskowym i urzędowym. Być może jest on świadectwem sytuacji związanej z przesuwaniem się niemieckiego frontu wschodniego na zachód i przygotowaniem na przyjęcie większej liczby żołnierzy. Bez wątplenia charakter wojskowy miał jeszcze inny plan, który był wykorzystywany przez niemiecką żandarmerię polową podlegającą Wyższej Komendzie Polowej 372 w Lublinie (Wyższa Komenda Polowa 372 w Lublinie, sygn. 1 s. 223). Na planie zatytułowanym *LUBLIN Karte z. Streifendienstplan der Feldgendarmerie O.F.K. 379* zaznaczone

zostały strefy patrolowe w ramach poszczególnych ulic. Powstał około 1944 roku, o czym może świadczyć jego związek z aktami datowanymi na ten rok. Plan o wymiarach 61,6 x 62,5 cm wykonano w formie kopii światłoczułej na podkładzie drukowanego polskiego planu z 1940 roku lub jego wersji drukowanej z 1944 roku.

Od końca XIX wieku plany rękopiśmienne coraz częściej powstawały w związku z działaniami urzędowymi, rzadko kiedy miały one charakter ogólny o poznawczym lub turystycznym charakterze. Te w coraz większym zakresie były zaspokajane przez wydawnictwa kartograficzne drukowane. W tym kontekście zupełnym ewenementem jest zachowany niemieckojęzyczny plan Lublina (*Stadtplan Lublin*) z okresu okupacji niemieckiej, wielobarwny, o dużej skali (1:5000) i znacznych rozmiarach 175 x 197 cm (PmL, sygn. 22). Jest to plan o ogólnym charakterze przedstawiający różne elementy krajobrazu miasta. Datowany na około 1940 rok, być może jednak jego powstanie było związane z obchodami 600. rocznicy świadectwa niemieckości Lublina, zorganizowanymi przez okupanta w 1942 roku.

Zapewne pozaurzędowy charakter miał też niemieckojęzyczny plan zatytułowany *STADT-PLAN VON LUBLIN* z około 1940 roku (Starostwo m. Lublina, sygn. 167 s. 1). Niedużych rozmiarów 31,5 x 38,4 cm o skali 1: 15 000 w formie kolorowanej kopii światłoczułej dostarczał raczej ogólnego obrazu miasta, w którym wyróżniały się elementy zabudowy, układu drogowego i stref zieleni. Wykonany prawdopodobnie na podkładzie *Planu Wielkiego Miasta Lublina* drukowanego w 1931 roku, w każdym razie zachowuje jego treść i kolorystykę.

Kartograficzna produkcja powojenna jest, jak na razie, nielicznie reprezentowana w zasobie archiwum. Potrzeby bieżące urzędów geodezyjnych i urbanistycznych nie pozwalają na przejęcie od nich nowych planów Lublina. W zasadzie z tego okresu pochodzi tylko jeden plan, który pod względem chronologicznym zamyka zbiór Planów miasta Lublina. Nosi on tytuł *LUBLIN* i został wykonany w 1947 roku w Biurze Pomiarów Zarządu Miejskiego w Lublinie (PmL sygn. 26). Zachowany w formie kopii światłoczułej o wymiarach 90,2x98,3 cm, powstał w skali 1: 10000. Przedstawia układ działek i ulic, zaznaczono na nim budynki, ale ciekawostką jest oznaczenie czerwonym kolorem terenu o powierzchni 31 ha pod dzielnicę uniwersytecką UMCS.

Poza zasobem lubelskim rękopiśmienne plany Lublina w większej liczbie znajdują się w dwóch centralnych archiwach warszawskich — Archiwum Głównym Akt Dawnych i Archiwum Akt Nowych oraz w Archiwum Państwowym w Radomiu. W Archiwum Głównym Akt Dawnych przechowywane są dwa szczególnie interesujące plany, które należą do jednych z najstarszych znanych zabytków kartograficznych Lublina. Pierwszy zatytułowany *Mappa Generalna Całego Miasta J. K. Mci Lublina z wszystkimi polami, zaroślami, lakami, jurydykami, ulicami, klasztorami, kościołami, domami, tak zabudowanymi jako i pustymi placami, ogrodami, stawami, sadzawkami, rzekami, przyległemi wsiami podług teraźniejszej possessyi i używania tak w powszechności jako w szczególności każdego posiadającego przez Deklaracją Komissyi Dobrego Porządku w tymże mieście Lublinie będącey na mocy reskryptu od Nayaśniejszego Stanisława Augusta Króla Polskiego Szczęśliwie Panującego Roku 1780* wydanej nakazana, jest kopią wspomnianego już

wcześniej planu Łęckiego, wykonaną przez Maksymiliana Billewicza, o czym informuje sam autor w dopisku „Mappę tę z originalney Mappy przez JEPna Stanisława Jana Nepomucena Łęckiego Geometrę Trybunału Lubelskiego przysięgłego sporządzoney, przeze mnie przekopioną podpisuję Maksymilian Billewicz” (AGAD, Zb. Kart. 92-13). Plan ten o wymiarach 162 x 128 cm został sporządzony w skali około 1:8300, zatem w pomniejszeniu w stosunku do oryginału, który posiadał skalę 1:5000. Prawdopodobnie o tym drugim, jako „innej mapie” wspominał Billewicz w uwadze podanej w legendzie swojego planu: „Co się zaś tycze wszelkiego zabudowania, Placów, y Ogrodów przez małą skalę odrysowanych, dla lepszego y dostateczniejszego rozpoznania do inney Mappy na większą skalę wszystkich Kamienic, Pałaców, Domów, Placów, Ogrodów, Ulic tak w samym mieście jako y na Przedmieściach naydujących się odrysowaney odsyła się”. Na planie Billewicza zgodnie z tytułem przedstawiono obraz Lublina i okolicznych wsi: Tatar, Wrotkowa, Wieniawy i Czechówki. Posiada on szczegółową legendę wraz z wymiarowaniem gruntów (morgi, pręty i stopy). Czas jego wykonania nie jest dokładnie znany, powstał po 1783 roku.

Drugim zabytkiem przechowywanym w AGAD jest, nieposiadający oryginalnego tytułu, plan Lublina i okolic, którego autorem był baron Pritvic, oficer wojsk inżynieryjnych w korpusie gen. Ratha (AGAD, Zb. Kart. 66-5). Plan powstał w 1814 roku w związku z działaniami wojsk rosyjskich okupujących ziemie Księstwa Warszawskiego. Wykonany w skali 1:18715 i wymiarach 87 x 62,5 cm przedstawia sytuację Lublina i okolicznych wsi, z wyraźnym zaznaczeniem - z uwagi na cele wojskowe - dróg i mostów oraz elementów krajobrazu naturalnego.

Oprócz luźnych obiektów kartograficznych w zasobie AGAD są przechowywane plany Lublina związane fizycznie z jednostkami aktowymi. W całości znajdują się w zespole Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych Królestwa Polskiego (nr 191). Komisja działająca w latach 1815-1868 była naczelnym organem administracji rządowej. W jej ramach utworzono Sekcję Miast, która zajmowała się zagadnieniami miejskimi na terenie Królestwa Polskiego oraz sprawami miast w poszczególnych guberniach, w tym także lubelskiej. W aktach zachowane są liczne plany oraz rysunki architektoniczne i urbanistyczne, które były przesyłane przez władze lokalne jako dokumentacja spraw do załatwienia. Większość tej dokumentacji stanowiły projekty związane z regulacją układów przestrzennych lub przebudową i odbudową miast.

W aktach tego zespołu zachował się jeden z najstarszych planów Lublina (*Plan der Königlichen Kreisstadt Lublin in West Gallicien*), przedstawiający całe miasto oraz przyległe jurydyki, folwarki i wsie, z zaznaczeniem ważniejszych budynków (KRSW, 3656 k. 239). Pochodzi z około 1800 roku, gdy Lublin wraz z całym województwem lubelskim znajdował się pod panowaniem austriackim, stąd tytuł i inne liczne oznaczenia w języku niemieckim. Plan o wymiarach 29,8 x 39,8 cm i podziałce 50 prętów równej 2,6 cm, został wykonany w konwencji naśladowującej miedzioryt, narysowany tuszem i podkolorowany akwarelą. Poza tym jednym zabytkiem pozostałe plany pokazują tylko większe lub mniejsze części Lublina z uwagi na to, że są związane z konkretnymi projektami w zakresie zmiany krajobrazu kulturalnego miasta. Po utworzeniu Królestwa Polskiego w 1815 roku przez następnych kilkanaście lat podejmowano różne starania i inicjatywy mające na

celu szybszy rozwój miasta. Koncentrowały się na trzech podstawowych działaniach: wyznaczenie obszaru miasta, uregulowanie i modernizacja infrastruktury komunikacyjnej oraz inwestycje budowlane. Wszystkie te działania wymagały tworzenia dokumentacji kartograficznej i technicznej, która trafiała do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych. Jej radca Jerzy Okołów z polecenia namiestnika Królestwa zajmował się sprawami przebudowy Lublina.

Jednym z pierwszych kartograficznych świadectw prowadzonej wówczas polityki unowocześnienia Lublina jest niewielki rozmiarami (l 0,2 x 16,2 cm) plan wykonany w 1819 roku przez wspomnianego już wcześniej geometrę J. Kierłowicza, przedstawiający śródmieście i Stare Miasto (KRSW, 3196 k. nlb). Ciekawostką jest zamieszczenie w nim panoramy Lublina od strony południowej, zatytułowanej *Prospekt z Traktu od twierdzy Zamościa przez Turobin do Lublina*. Rysunek planu został wykonany tuszem i podkolorowany akwarelą.

W Archiwum Akt Nowych zachowała się w zespole Ministerstwo Spraw Wewnętrznych 1918-1939 (nr 9) jednorodna grupa czterech rękopiśmiennych planów Lublina powstałych w 1930 roku. Ich autorem był Felicjan Jackowski, naczelnik Biura Regulacji Miasta Lublina. Zostały one sporządzone w związku z prowadzonymi w tym czasie pracami nad przyłączeniem do miasta okolicznych terenów z zamiarem powiększenia jego obszaru i rozbudowy wielkiego Lublina. Wszystkie wykonane są w technice wielobarwnej. Należą do nich: *Plan wielkiego miasta Lublina z wykazaniem terenów zaprojektowanych do przyłączenia* o wymiarach 80 x 91 cm i skali 1 :10 000 (MSW 1918-1939, sygn. 280/2), *Plan wielkiego miasta Lublina z pokazaniem państwowego folwarku Dziesiąta zaprojektowanego do przyłączenia do miasta* o wymiarach 106 x 89 cm i skali 1:10 000 (sygn. 280/3), *Plan wielkiego miasta Lublina oraz przyległej gminy Zemborzyce z pokazaniem folwarku państwowego Dziesiąta zaprojektowanego do przyłączenia do miasta* o wymiarach 87 x 76 cm i podziałce 1:25 000 (sygn. 280/4) oraz *Plan wielkiego miasta Lublina i przyległej gminy Zemborzyce z wykazaniem zaprojektowanego do przyłączenia do miasta folwarku Dziesiąta* o wymiarach 84 x 72 cm i podziałce 1:25 000 (sygn. 280/7).

Duży zbiór planów Lublina, liczący 41 obiektów, posiada Archiwum Państwowe w Radomiu. Wszystkie one powstały w XIX wieku w związku z działalnością Zarządu Dóbr Państwowych w Radomiu, który został przez władze rosyjskie powołany z dniem 1 stycznia 1885 roku na miejsce Okręgowego Urzędu Leśnego w Radomiu. Jego likwidacja nastąpiła 30 kwietnia 1918 roku. Zarząd był urzędem państwowej administracji rolnej i leśnej działającym na terenie czterech guberni: radomskiej, kieleckiej, lubelskiej i siedleckiej. Z jego rozległymi kompetencjami dotyczącymi między innymi zarządzania dobrami i lasami rządowymi, kontrolowania obszarów i granic dóbr rządowych, sprawdzania i zatwierdzania wyników pomiarów przeprowadzanych przez mierniczych, przydzielania majątków instytucjom rządowym i społecznym, opracowywania operatów zagospodarowania obszarów leśnych wiązała się konieczność tworzenia dokumentacji kartograficznej, która razem z aktami spraw pozostawała już w urzędzie. Z racji właściwości terytorialnej do Zarządu Dóbr trafiały też sprawy lubelskie.

Trzeba dodać, że Zarząd Dóbr Państwowych w Radomiu gromadził nie tylko własną

dokumentację, tworzoną na bieżąco w trakcie jego funkcjonowania, ale odziedziczył też wszystkie akta i plany innych urzędów administracji dóbr i lasów rządowych, działających od końca XVIII wieku. Z tego powodu w materiałach aktowych zarządu znajdują się dokumenty wcześniejsze, wytworzone przez inne jednostki, zanim ten urząd powstał. Znalazły się wśród nich akta odpowiednich wydziałów władz województwa lubelskiego (od 1837 roku guberni lubelskiej) — najpierw Komisji Wojewódzkiej Lubelskiej i później Rządu Gubernialnego Lubelskiego, odpowiadających za administrację dóbr i lasów państwowych na jego terenie.

Mapy i piany związane z działalnością Zarządu Dóbr Państwowych w Radomiu są zachowane w zespole Zarząd Rolnictwa i Dóbr Państwowych Radomskiej, Kieleckiej, Lubelskiej i Siedleckiej Guberni (nr 44) w dwojaki sposób, jako materiał wszyty do akt bądź jako obiekty luźne, z których utworzono osobny zbiór kartograficzny. Ze względu na charakter tego urzędu plany miast stanowią stosunkowo małą i dość jednorodną tematycznie grupę. Obejmują głównie plany części miast i poszczególnych nieruchomości miejskich, natomiast niewiele jest planów całych miast. Podobnie jest w przypadku Lublina, dla którego w tym zespole zachował się tylko jeden plan całego miasta, będący wykonaną w 1866 roku kopią planu B. Maciejowskiego z 1836 roku (*Lublin zredukowany z planów miasta*). Wykonany w skali 1:5000 i wymiarach 59 x 72 cm, wielobarwny, rysowany tuszem i podkolorowany akwarelą, przedstawia obszar miasta z zaznaczeniem jego granic od okolicznych folwarków Lemkowszczyzna i Bronowice oraz wsi Tatary (ZDP — Zb. Kart. Gub. Lub. 35).

Pozostałych 40 planów przechowywanych w radomskim archiwum przedstawia różne części Lublina. W większości są to tereny dawnych jurydyk, które dopiero po ich likwidacji w końcu XVIII wieku weszły w obszar miasta. Inne przedstawiają podlubelskie wsie i osiedla, które później zostały włączone do miasta.

Jak już wspomniano, zdecydowana większość zabytków kartograficznych prezentujących przestrzeń historycznego Lublina jest przechowywana w archiwach polskich. Obecnie tylko dwa plany znane są z archiwów zagranicznych, ale, w przyszłości, gdy zostaną przeprowadzone systematyczne poszukiwania w archiwach państw zaborczych — austriackich, niemieckich i rosyjskich — można spodziewać się zwiększenia ich liczby. Oba wspomniane plany obce znajdują się w Archiwum Wojny (Kriegsarchiv) w Wiedniu. Pierwszy zatytułowany *Aufnahmsblatt der Stadt Lublin* został sporządzony przez Rennera przed 1800 rokiem w skali 1:5760. Przedstawia miasto i okolice z zaznaczeniem liczby wojska w różnych miejscach: w samym Lublinie, w jurydyce Wieniawa, na przedmieściu Piaski oraz we wsiach Bronowice, Tatary i Dziesiąta. Drugi - *Plan der Westgallizischen Krelstadt Lublin nebst umliegenden Gegend* został wykonany w 1803 roku przez Johanna Trettera w skali 1: 14 400.

Na zakończenie należy dodać, że archiwa przechowują także plany Lublina drukowane, coraz częściej występujące od końca XIX wieku. Trafiły do nich różną drogą, z reguły odmienną od materiałów archiwalnych, stąd, jeżeli nie były świadomie w sposób systematyczny gromadzone, rzadko kiedy można spotkać ich pełny zestaw. W pewnym zakresie posiada je, oczywiście,

Archiwum Lubelskie, ale poszczególne wydania są także obecne w innych archiwach państwowych, między innymi w Krakowie, Poznaniu, Warszawie.